

KÖD ÉS TEMETŐ

– A magyar irodalom esélyei Kárpátalján –

MÁRKUS BÉLA

A cím nemcsak hangzatos, hanem ráadásul még nagyralátó is. Úgy tesz, mintha meg tudná jövendölni, milyen lesz az (irodalmi) élet azon a vidéken, amelyik török hódoltság ide, *Habsburg-birodalom* oda, *Osztrák-Magyar Monarchia* ide, *Csehszlovákia* oda, mindegy, hogy kapitalizmus vagy kommunizmus, mindig a legnyomorúságosabb magyar lakta vidék, mindig „szegényország” volt. És maradt. Olyan terület, tele a nemzet történelmi emlékezetének megkerülhetetlen helyeivel, amelyik sohasem kecsegtetett a bőség kosarával, annál inkább táplálta az éhség legendáit. Hogy hol van *Verecke*, hol *Huszt*, hol *Munkács*, azoknak is illik, illenék tudniuk, akiknek térkép e táj. De tán még azt is, kiről, miről nevezetes *Nagyszőlős*, *Técső*, miért *Beregszász* és miért *Rahó*, amelyik a földrajzban jelölheti ugyan a két *Tisza* összefolyásának környékét, a világháborús katonatörténetekben azonban a hazától búcsúzás, az elválás helye, a megmásíthatatlan frontra masírozása, innen még a *Tatárhágón*, hogy túlhan tán *Szibéria* legyen a végállomás. A közös emlékezetnek még annyi helye, eseménye se szolgálja viszont a jelent; hogy derengjenek akkor a jövő távlatai. A ma: egy nagyobb városnyira, *Miskolcénál* alig nagyobb lélekszámúvá zsugorodott lakosság. A holnap: az elvándorlás, az asszimiláció folytán a töredék-nél is töredékesebb haza, hazácska.

Az az állapot, ma is, de holnap még inkább, amelyet az irodalomtörténész, a kisebbségi lét megtapasztalója, *Láng Gusztáv* az atomfizikából ismerős „kritikus tömeg” fogalmával hoz összefüggésbe. Magyarázatait követően arra a következtetésre jutva, hogy amiképp a hasadóanyag bizonyos mennyisége alatt nem jöhet létre láncreakció, ugyanúgy a kisebbségben élők önazonosság tudatának energiái is csak akkor működnek folyamatosan, ha a lakók létszáma elég nagy az energiák szüntelen újatermeléséhez. A második világháború utáni romániai magyar irodalom történetét *Kántor Lajossal* együtt jegyző *Láng Gusztávot* ugyan a *Muravidék* magyarjainak a jövője készítette töprengésre, ám gondolatai bizonyosan találának a kárpátaljaiakra is. Akár amikor az úgymond anyaországi magyarsággal való összetartozás tudatának épségben tartásáról – erősítésének lehetetlenségeiről, gyengítésének lehetőségeiről – beszél, akár amikor a hagyományok helyi ápolásának szerepére tekint, akár amikor aforizmába illően állítja, általánosítva, hogy a szóránymagyaroknak „a szorongás az identitásuk”. Az irodalomra s ezen belül az intézményekben megtestesülő irodalmi életre vonatkozóan elgondolkodtató az a határozott állítása, hogy a „helyi, népi, regionális hagyományokon alapuló azonosságtudat eleve kudarcra van ítélve a nemzeteszmék 20. századi versenyében”. Mert a helyi hagyományok őrzése csak akkor lehet megtartó erejű, ha a külvilág, az egész nemzet érdeklődése igazolja

vissza. Ha tehát a kisebbség, jelesül a kárpátaljai kisebbségi magyarság azt érezheti, hogy „nemcsak *kap és elfogad* az anyanemzetétől, hanem *ad is neki*”.

S éppen ez az a pont, amit a költőként, prózaíróként egyaránt ismert, *Beregszászon* élő *Penckófer János* is kiemeli a könyvében (*Tettben a jellem. A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében.* – Magyar Napló, Bp., 2003.). Az alapvető tájékozódást segítő, de az értékek között is eligazító kötete, amelyik *Ekler Andrea* szerint „*mérföldkő a kárpátaljai magyar irodalom és irodalomtudomány történetében*”, magabizó öntudattal jelentheti ki, hogy irodalmuk „*világával találkozni az összmagyarság önismerete szempontjából – nélkülözhetetlen*”. S ez nyilván igaz is, hasonlóan ahhoz a korábbi, hivatkozott állításhoz, amelyik e „hatodik sip”-ként megcsaláló irodalmat jellegzetes műveinek nyelvállapota és az alkotásokban föltáruuló létértelmezések alapján alkalmasnak tartja arra, hogy „*egy közösség történelmi tapasztalatainak, sajátos szemléletformáinak, közösségi titkainak birtokába*” juthasson az ember.

Illetlenség is volna tagadni: a szépirói, költői alkotások, vagyis az irodalmi művek bizonyosan alkalmasak erre. Ám az irodalmi intézményekkel kapcsolatban mindez már módfelett kétséges. Általános gondról lehet szó, nem kárpátaljai jellegzetességről: vagy ki sem épültek, vagy elzáródtak azok a csatornák, amelyek – *Láng Gusztáv* fizikai példájától ihletetten szólva – mintegy *Barátság*-(olaj, gáz)vezetékként áramoltathatnák át magukon, köt(het)nék össze a szomszédos országok magyar irodalmát. Sokan, sok helyen felvetették, felrótták már, ám mindez hiábavalónak bizonyult: a rendszerváltoztatás, a demokrácia lehetetlen helyzetbe hozta az úgynevezett határon túli magyar irodalmak intézményeit, és lehetetlen, tehetetlen helyzetbe az ezen irodalmakra kíváncsi olvasókat is: nincs az a piac, ahol egészen biztosan föl lehetni lenni a kisebbségi magyar újságokat, folyóiratokat, könyveket. Olyanná vált ezen irodalmak világa, mintha östermelökként mindenekelőtt a maguk ellátására, fennmaradására rendezkednének be, s már a cserekereskedelem is nagy előrelépés lenne, elégedettséget szülő, öröme okot adó.

Egészen közeli példával élve: a mostani kárpátaljai összeállítás szereplőinek lexikon-szerű bemutatásából tudtam meg jómagam is, hogy a 2002-ben „újraalapított” *Együtt* című folyóirat él, létezik. Főmunkatársai vannak, főszerkesztője – ám hogy olvasói hogy juthatnak hozzá, rejtély számomra. Ugyanígy a *Magyar Írószövetség Kárpátaljai Írócsoportjának* tevékenységéről, közös rendezvényeiről sincs értesülésem – ami már azért is érdeklődévé tesz, mert az ottani írók, írástudók rémisztő megosztottságához, az anyaországhoz fogható klikkekbe, ellentáborokba sorakozását magam is nemegyszer tapasztaltam különböző konferenciák, tarka találkozások alkalmából. S itt vannak aztán, nem utolsósorban, hanem mindenekelőtt a könyvek! Hogy *S. Benedek András*, akinek kritikái, esszéi nélkülözhetetlenek ezen irodalom, kultúra, művelődéstörténet tanulmányozása során – tavaly válogatott verseit adta közre, még hozzá beszédes címmel. *Az lthontalanul* azonban aligha találhatott otthonra *Magyarországon* – nekem se került a kezem ügyébe, holott volnék tán annyira érdeklődő, mint más kritikus, irodalomtörténész. De az ugyancsak a múlt esztendőben jegyzett *Bartha Gusztáv*-kötet, a *Talált történetek* se talált rám, és én sem találhattam rá(juk). Folytassam az ugyancsak ismeretlenekkel? A hozzáférhetetlenek között ott van *A valóság szaga*, ott az *Álmos tájakon járok*, s ott a *Barlangok mélyén* is, amelynek a szerzőjéről pedig maga a bemutatkozó szöveg adja hírül, hogy sorsa sajátosan kárpátaljai és magyar sors, remek grafikusművész létre építőipari munkásként keresi a kenyérét.

A grafikus-költő, *Becske József Lajos* itt közölt versének címe az előbbieik értelmében akár a közös helyzetünket is illusztrálhatná: *átkozott szerepben* vagyunk mindahányan. Ők, *Kárpátalja* költői, írói, mert újra és újra bemutatkozásra kényszerülnek, én pedig, aki széjjegyzeteket fűzök az alkotásaikhoz, kénytelen vagyok beismerni, alig olvastam tőlük valamit. Az enyém így is inkább szerencsétlen szerep, ha az átkozott jelzőt arra hagyom, ahonnan a dallammal együtt földereng. Egy csángó népdalból, amelyet többféleképpen hallottam énekelni. Egyes szám és többes szám első személyben is, de mindkettőben közös volt a panasz: engem, minket anyám, anyánk megátkozott, mikor a világra hozott, (mert) az volt az átok, hogy ország-világ legyen hazám, hazánk. S a hazátlanságnak, vagy a *Láng Gusztáv* emlegette önazonosság hiányának ez az élménye, tapasztalata egyenes, nyílt beszéd állítása lesz. A „*nekem nincsen hazám*”, a „*néma történelem*” ugyanazt beszéli el, mint amit a „*szláv ég*” mennydörög ugyanitt, a „*jövőtlen múltunk végét*”. Amit viszont az *S. Benedek András*-költemény, a *Nem* szegez szembe, mint reményt a reménytelenségben, az éppen annak a szülőföld-mitosznak a lenyomata, amelyet a transzszilvanizmussal, az erdélyiséggel kapcsolatban szokás emlegetni, de szóba hozható itt is, a „*kárpátaljiság*”-gal összefüggésben is. Valami olyasmi volna ennek az eszmének, kisebbségi ideológiának a magva, hogy változhatnak a határok, változhatnak az államformák, az a föld azonban, ahová születünk, az őseinkkel együtt, az változatlan, az megmarad, hegyeivel és folyóival, múltjának megannyi emlékjével. „*E fölzsabdalt földet el nem űzheted, / Nem a belé bicsaklott életet*” – mondja e vers alánya is, a halálról, a temetésről beszélve ugyan, mintha semmi vigasz sem maradna a vigasztalanságban, csak annyi, amennyi a halálos dac elégtétele, hogy „*csontijaink fölött már nincs hatalmad*”. Különös módon rimel erre még *Vári Fábán László* verse, a *Nagy László* emlékének ajánlott *Holdút magasán* befejezése is: a lírai személyiséget a magasban suhanó „fényember” látomása mintegy felhatalmazza arra, hogy parancsba adja, legalább önmagának, „*Romlással, földi/ nyavalyákkal félre!*”, mielőtt még hallani vélné a költő hangját, amely éppúgy evilági jelenlétének hírhozója lenne, mint a „*hűsvét vasárnapján*” a sírján kizöldülő szálfá.

A sírt, a temetőt csak azok találhatják szokatlan, furcsa helyszínek, akik nem ismerik és sosem hallották a „*Temető kapuja...*” vagy a „*Temetőben láttalak, temetőben láttalak meg először...*” kezdetű, *Erdély-szerzte* énekelt népdalokat. *Adyval*, az élet s halál együtt mérendők gondolatának hirdetőjével mondhatnánk, önmagában nincs abban semmi torz, semmi kárhóztatandó, ha a lírai vagy az epikai tér alakítása, formálása közben e végső nyughely kitüntetett helyzetbe kerül. Mint *Bartha Gusztáv* elbeszélésében is (*Talált történet*), ahol a földi élet, az evilági vegetáció „*szemképrázta hazugságai*” közepette a temető mint álom jelenik meg. Méghozzá olyan álomként, amely beteljesülésre vár, megvalósításra – jelenjék meg akár kripta, akár síremlék képében, az alapozásuk, a kerítésük, a hitvány mesterekkel való egyezkedés olyan időtöltés, amely célt ad a céltalan életnek. Igaz, az evilágihoz hasonló esélyekkel biztat: a sírban is csak „szűkösen” férnek el, ami éppúgy „nem érdekes”, mint ahogy az sem, hogy még élnek, hogy fiatalon tervezik meg a haláluk utáni időt. Nem a feltámadás hitével – életük transzcendentális távlatok nélküli, mint ahogy hiányzik a mennyországba kerülés reménye is. Ettől még – és erre már *Vári Fábán László* verse, az *Ördöglatok* sorai utalnak – a földi létezésből is hiányozhat valami: a „*lámpagyújtogató*”, a fáklýas, az elhivatott ember. „*Vesztettül sötét, / Uram, a vermed...*” – kiáltja föl az égbe a költemény költő alánya, aki (a kisebbségi életlehetőségeknek is

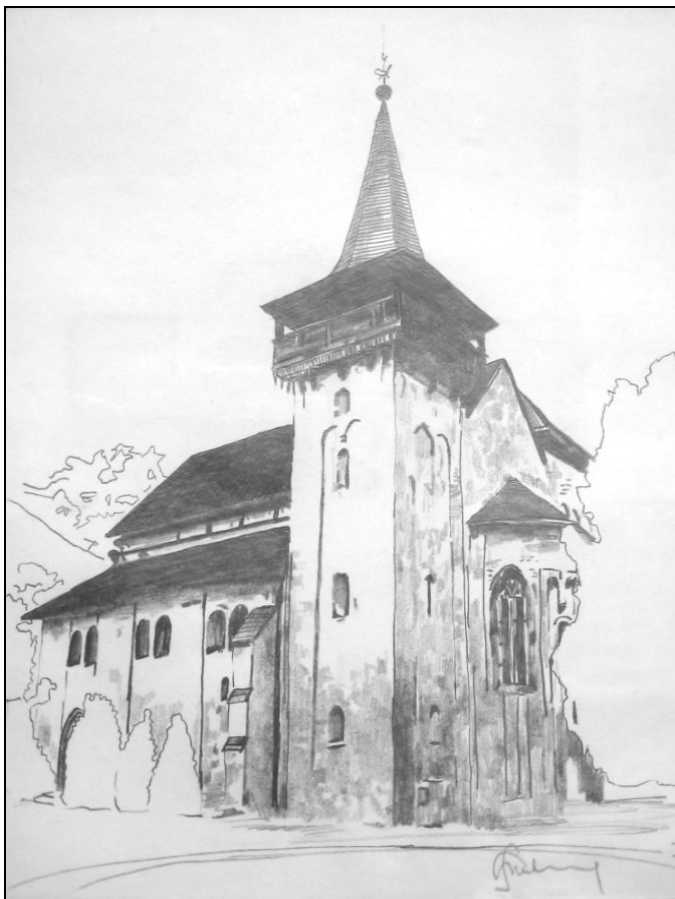
újabb allegóriája ez) mintha hajótöröttként látná önmagát, zátonyok foglyaként. Mindennél inkább nyomasztja azonban, hogy vajh a „palackpostáját ki töri fel, / ki kíváncsi üzeneté-re?”. A közömbös környezetnek, „közeg”-nek, az érzéketlenségnek ez a rajza viszont Penckófer Jánosnak a szarvassá változott fiú mítoszát az Úrhoz való fohászba fordító [Meggyengültem, Uram...] című költeményét idézi fel. „Digitálalkészek hálózatfóhászai”, „kiberetikánk janicsárja”, „megmásulás-kereső program”, „műangyalideg-érzékelő” s hasonló kifejezések jelzik, lexikálisan, a környezet (poszt)modernné válását, hogy e változásban annál kiáltóbb legyen, ami változatlan: „úgy se / értenék, miféle Súlyod van Neked, mely / évszázadok óta megújulva szakad a/ fejünkre, s mégis fölfelé emel; mégis / fölfelé emel”.

Könnyű észrevenni, persze, hogy e hitnek ez a megvallása a *Nem emel föl József Attilájának* felel, de felelhetne – ebben az összeállításban – Czébely Lajos Czöbel Minka emlékének ajánlott, szecessziósan játékos versére is. A *Quo vadis?* életút-összegzésére: „Megy az ember, néha megáll, / Mintha várna / Valakire. Nem tudja, hogy / Önmagára. / Megreng a föld, kapaszkodna, / De nincs mibe. / Fény önti el, s utolsót lép / A semmibe”. Újra a halál vagy a temető képzele tehát, s újra a sötétsége – mintha, valóban, minden gondolat a sír körül forogna. Fodor Géza versében (*A távolodó emléke*) éppúgy, mint Bakos Kíss Károlyéban (*Így*), de Füzesi Magdáéban is (*Őszi nocturne*). Az egyikük a sírokókat zúgató égről beszél, krétakőrrel a „krétakori tájon”, ahol „az elmenőnek már emléke sincsen/ csak útja, a rég követhetetlen”. A másik igaznak mondja az álmot, hogy „elér a mélyben halálom”. A harmadik pedig – a kettős állampolgárságról való szavazás dátumával jegyezten – dizájnos sátonnak látja a hazát, és csak halvének, amit érte vérzik, hogy legvégül tán llylés látomásának, a haza a magasban képzetének ellenképét, a haza a mélyben, a sírgödörben vízióját villantsa fel: „Másfél méter, sóhajtanád. / Sóhajtod: csupán másfél méter”. Ugyan öneki egy másik alanyát októberi bánat önti el, tetszhalott bogár hajára hullását érzi, fénylő glóriájának temetését, siratását képzele. De egy következő költeményben is szárnyaszegett madár halálos rikoltása hallik, „szárnyatlan falevélnék / nesztelen, vig halála”.

A „kortalan ködből” (*S. Benedek András*), a „kődülte” tájékból (*Fodor Géza*), az „egy világvégi bolygón” létezés állapotából (*Bakos Kíss Károly*) mintha nem is emberalakok, hanem csak ezek „merev sziluettjei” emelkednének ki. Vagy panoptikumba illő figurák. És szélhámosok – annak a hangoltságnak megfelelően, amelyik még a tú fokán átbújó medvéket is vicсорogni látja, vagy amelyik az önsajnálát pocsolóagyában való fetrengést képzelte el. A tiszta, üde beszéd, a derű, a játékos kedv még a szavak szétszedésében és összerakásában sem mutatkozik meg, nemhogy a lírai vagy prózai hősök sajátja lehetne. A *Lengyel János* hangulatjelentésében rögzített *Hétfő reggeli zagyvaságok* a beszélő önbírálatoként is felfoghatóak, a másnaposság jeleiként is megteszik. Olyan dicsekvés-ként, amely *Horváth Sándor* helyzetrajzában (*Álmos tájakon járok*) özvegyasszonyát jellemezheti ugyan, de nem az elbeszélőre, ennek a stílusára semmiképp sem áll. Hogy a nyelvben, a kifejezés módjában volna az erő – ez a költemények megszólalóra is elvéve igaz. Az erő helyett sokszor az erőltettség jelei ütökzenek ki. Sajnos, még annak a *Nagy Zoltán Mihálynak* az elbeszélésében is (*A Messiás Szilason*), akinek eddigi írásai szerint aligha vastag vagy erős a szatirikus vénája, most mégis a falusi gazdaság át- vagy visszaalakulása torzképének megfestésére, a demokrácia vámszedőinek kifizurázására tö-

rekszik. Pedig biztos tudja, érzi: az ő esetében a mérce: *A sátán fattya*. Kárpátalja talán legjobb regénye az ő tolla alatt íródott.

S hogy mi íródik holnap, holnapután az *Együtt* vidékén, az talán nemcsak a tehetség függvénye, nemcsak az alkotók dolga, hanem a környezeté, az irodalmi életé is, amelyik hátha segít oszlatni a ködöt és vele együtt a rossz közérzet temetői hangulatát is.

A boldvai református templom. (Fazekas Péter grafikája.)